
В.С. Михайлов,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту статистики Науково-технічного комплексу статистичних досліджень Держкомстату України

СОЦІАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ МОЇЗМУ

Останніми роками у фахівців усього світу істотно зросла увага до вивчення оригінального і різноманітного культурного та філософського надбання, яке було створено поколіннями східних мислителів і філософів. Особливу актуальність ці питання дістають у контексті пошуку національної самоідентичності, окреслення шляхів взаємодії культури, ідей і теорій Заходу та Сходу.

На нашу думку, “економічне диво”, індустріальний розвиток і культурні надбання нових індустріальних країн Сходу, яких ще іноді називають Азійськими Тиграми (Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг, нині – особлива провінція КНР, та ін.), і, безпосередньо, КНР, а також Японії, значною мірою пов'язане з філософськими ідеями давнини, що за багато століть вкоренились у ментальності цих народів, зокрема притаманними і давній філософській школі моїзму.

Відзначимо, що моїзм як самостійна філософська школа, як важливий напрям давньокитайської філософської думки був, на нашу думку, на теренах колишнього СРСР досліджений не належним чином. В Україні, зокрема, фактично відсутні профільні публікації, в яких аналізується творче надбання Мо Ді та його послідовників. Деяко краща ситуація в цьому контексті в Росії та в країнах далекого зарубіжжя.

У цілому, ідеї і принципи, що сповідував цей відомий філософ, містяться, зазвичай, поряд із думками та фрагментами праць представників інших філософських шкіл Давнього Китаю у філософських антологіях, збірках коментованих текстів, окремих підручниках і навчальних посібниках [наприклад, 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7 та ін.].

Дослідженнями різних аспектів філософської спадщини Мо Ді займалися деякі фахівці ще за радянського періоду. Серед них можна особливо підкреслити прізвища М.Л. Титаренко [8; 9], О.О. Петров [10] та інших дослідників, а також відомого китайського вченого Ян Хін-шуна [11], який багато років жив і працював у колишньому Радянському Союзі.

Можна також назвати і видану вже 2006 р. у Мінську ґрунтовну книгу-збірку оригінальних текстів і коментарів до них “Східна філософія” [12], в якій, зокрема, наведено в перекладі російською мовою важливі витяги із засадничої книги моїстів “Мо-цзи”. Зокрема, щодо актуальних дотепер питань пізнання й інтерпретації соціально-філософських і філософсько-історичних підходів щодо дослідження суспільства у праці відзначено [12, 197], що “... на основі минулого пізнаємо майбутнє, на основі ясного пізнаємо приховане...”.

Проте, найбільш фундаментальною, на нашу думку, науковою працею з цього напрямку є видана ще 1985 р. уже згаданим Л.С. Титаренко монографія “Давньокитайський філософ Мо Ді, його школа та вчення” [9]. У книзі докладно, із системних позицій розглядаються філософські, соціально політичні та морально-етичні погляди Мо Ді (Мо-цзи), а також інших адептів і послідовників цієї школи. Слід тут, однак, зробити певну поправку на епоху, в яку створювалась ця книга. Деякі важливі соціальні інтерпретації монографії мають яскраво виражене політичне забарвлення і подані крізь призму пануючих на той час марксистсько-ленінських постулатів та ідеологем. У цілому, однак, ця книга, без сумніву, є важливим внеском у дослідження філософії моїзму.

Відзначимо, що походження, формування і розвиток філософських ідей давнього Китаю відбувалось, починаючи з VI–V ст. до нашої ери, у епоху, яку К.Ясперс залічував до так званого осьового часу. За цих часів (а саме – з VIII до II ст. до н.е.) у різних країнах світу народились духовні “пророки” людства та були окреслені контури релігійної і філософської системи сучасної цивілізації. У цей час відбуваються фундаментальні зрушення у світогляді, культурі та філософії людей різних країн і народів. У Китаї на той час жили й творили Конфуцій та Лао-цзи, виникли всі традиційні напрями і школи китайської філософії, мислили Мо-цзи, Чжуан-цзи, Ле-цзи та чимало інших духовних провідників. В Індії було складено Упанішади, жив Будда, у філософії, як і у Китаї, були розглянуті різні способи філософського осягнення дійсності – аж до скептицизму, матеріалізму, софістики і нігілізму; в Ірані Заратустра вчив про світ, де точиться боротьба добра зі злом; у Палестині виступали пророки – Ілля, Ісайя, Ієремія та ін., у Греції – це часи, зокрема, Гомера, Парменіда, Геракліта, Платона, Фукидіда, Архімеда та багатьох інших постатей світової цивілізації. До того ж усе те, що пов’язано з цими іменами, виникло майже одночасно протягом порівняно не тривалого часу у Китаї, Індії, Близькому Сході та на Заході, незалежно одне від одного [13].

Золотий вік китайської філософії – це епоха гострої соціальної напруги, час політичних змін. Рання китайська думка шукала вирішення насущних суспільних проблем, пропонувала свої практичні й реалістичні на той час настанови і правителям, і пересічним громадянам. Ця традиція закріпилась у Китаї на багато століть. Китайська мудрість підходить до життя прямо та неупереджено. У цьому напевно і полягає причина того, що вона стала однією з основних рушійних сил у розвитку китайської цивілізації.

Можна також твердити, що давні китайські філософи вперше приступили до розроблення тих правил та норм, за якими людина має жити всередині великої цивілізації, і за якими китайці справді жили, а, певною мірою, живуть і дотепер [1, 184].

Поряд з існуючими давньокитайськими проторелігійними, певною мірою примітивними, уявленнями про життя на землі, про природу за кілька століть до Нової ери в Китаї виникають стихійно філософські погляди, що вступають у певну суперечність з існуючими уявленнями про світ. Відбувається процес формування витоків китайської філософії. Формуються матеріалістичні погляди, в основі яких покладалася думка про те, що Всесвіт складається з п’яти “стихій” або першоелементів природи. До них залічували воду, вогонь, метал, дерево та землю. Давньокитайські мислителі стверджували, що зв’язки цих п’яти “першооснов” створюють усе різноманіття “явищ і речей”. Поряд з цією системою існувало й інше вчення про “першооснови” реального світу. Воно було пов’язане і знайшло своє висвітлення у відомому пам’ятнику загальнокультурного світового значення – “Книзі Змін” (“І Цзин”).

Вважається, що за кілька століть до нашої ери у Китаї існувало “сто маленьких філософських шкіл”. Історик Сима Цянь (145–86 рр. до н.е.) об’єднав ці маленькі школи у шість більш крупних. У сучасному Китаї представлені не всі ці школи, проте класифікація, яку запропонував Сима Цянь, відображає широту діапазону китайської думки тих часів. Деякі з цих напрямів продовжують визначати життєві погляди багатьох мільйонів людей.

Нижче представлена характеристика шести основних філософських шкіл, яка була складена Симою Цянем. Усі вони виникли до 200 р. до н.е., тобто до правління династії Цинь.

– Школа Ін-Ян. Ім’я школі дали дві космічні сили, Ін та Ян, які перебувають в основі всіх речей. Вона приділяє особливе значення космології, закономірним змінам у світобудові та їх впливу на людину. Філософи цієї школи вивчали рух зірок, зміну пор року та інші природні явища.

– Школа Книжників або Мудреців. Це інша назва конфуціанства. Засновник школи, Конфуцій, проголосив, що потрібно вивчати класичну літературу, книги, які були написані ще за часів династії Чжоу. Згодом конфуціанство стало найвпливовішим філософським та етичним вченням у Китаї.

– Школа Моїстів. Засновником школи був мудрець Мо-цзи (Мо Ді), який проповідував вселенську любов, щастя й милосердя до найнижчих прошарків суспільства. За життя він був завзятим опонентом Конфуція, проте пізніше чимало його ідей було запозичено самими конфуціанцями.

– Школа імен. До неї входили логіки, які полюбляли парадоксальні ідеї та спори про опосередковані, абстрактні речі. Вони зосереджували свою увагу на словах, “іменах”, у протилежність від сутності реальних об’єктів.

– легисти. Ці філософи вірили, що ефективно управлять державою можна лише тоді, коли влада керується суворими законами. Вони стверджували, що природа людини аморальна і люди вчиняють правильно лише тоді, коли їх примушують так робити. Цей погляд не сприймався іншими китайськими вченнями, зокрема конфуціанством, моїзмом і даосизмом.

– Даосисти (даоси). Філософи цієї школи закликали уникати конфліктів і суперечностей, жити в гармонії із природою та обставинами. Даосизм згодом став одним із найвпливовіших вчень у Китаї.

Для Мо-цзи, засновника вчення моїстів, причина будь-якого зла полягає у відсутності всебічної любові до ближнього. Якби панувала вселенська любов, то все у світі перебувало б у мирі та благополуччі.

Благополуччя народу – найвищий закон будь-якої політичної діяльності. Все, що йому не сприяє, Мо-цзи відкидає (наприклад, війну, а також розкіш і значну частину культури, оскільки для її підтримки експлуатується народ. Для того, щоб прийти до достовірної теорії, за Мо-цзи слід використовувати певний “метод”, який охоплює три базові моменти:

- порівняння з поглядами мислителів минулого;
- перевірку на відповідність емпіричним фактам;
- підтвердження суспільною практикою.

Дослідникам не дуже багато відомо про подробиці життя Мо-цзи, який жив приблизно між 480 та 380 рр. до н.е. За деякими даними, він був родом із князівства Лу, як і Конфуцій, хоча жив і творив набагато пізніше останнього. Або ж Мо-цзи народився у князівстві Сун, яке було розташоване на північ від Лу. І хоча у наші часи його діяльність вважається набагато менш значущою, ніж діяльність Конфуція, за життя його вельми поважали. Як свідчить легенда, він мав сто вісімдесят відданих учнів [1, 268] та залишив у спадщину досить багато оригінальних, революційних для свого часу думок, теорій та ідей, деякі з яких не втратили своєї актуальності і дотепер.

Можливо також, що Мо-цзи був вихідцем з так званого лицарського прошарку, воїнів, які, зазвичай, мандрували країною і пропонували свої “послуги” тим чи іншим місцевим правителям, які мали потребу у таких воїнах. Ці люди створили своєрідний кодекс честі, який наставляв їх триматися разом, захищати один одного та боротися за правду. Нагадаємо, що аналогічні норми з’явилися в Європі лише за часів середньовіччя, а відомий японський кодекс самураїв “Бусідо” сформувався лише у XIV–XVI століттях н.е.

На практиці філософія Мо-цзи припускала, за необхідністю, застосування сили. Послідовники школи були готові виступити на захист дрібних князівств та бідних сімей, пригноблених сильнішими. Вселенська любов Мо-цзи мала, насамперед, практичний сенс і ставила за мету удосконалення самого суспільства.

Мо-цзи виокремлював найважливіші людські чесноти з позиції їх корисності будь-кому. Вірність, наприклад – це поведінка, з якої отримує користь правитель, синова відданість – те, що корисне батькам. Таким чином, згідно з концепцією Мо-цзи, найкращими є ті люди, які своїми вчинками надають допомогу основній масі пересічних людей. Своєрідний, на нашу думку, “статистичний прагматизм”.

Користь для людей – це один із найважливіших “критеріїв”, за якими Мо-цзи визначав правильність моральних принципів. Додамо, що основою всього, на думку філософа, є воля “Неба”, духів померлих відомих прашурів і приклади, які були свого часу подані великими, мудрими державцями давнини [1, 269].

Відзначимо, що вчення моїстів формувалося у гострій ідейній боротьбі з конфуціанством. Як і інші філософські школи Давнього Китаю, моїсти не розробляли спеціально питання онтології, вони говорили про природу та “Небо” лише у зв’язку з проблемами організації суспільства й управління країною.

Головним джерелом вивчення поглядів Мо Ді та його послідовників, як ми вже відзначали, є книга “Мо-цзи”. В офіційному літописі династії Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.) стверджується, що у книзі налічується 71 розділ. Однак протягом більше двох тисячоліть з тих чи інших причин було втрачено 18 розділів. Таким чином, відомий нині філософський трактат “Мо-цзи” складається з 53 розділів [9, 56].

Значний позитивний внесок моїстів у розвиток давньокитайської політичної думки полягає у тому, що вони висунули низку блискучих здогадок про походження держави, про роль праці у житті суспільства, виступили проти загарбницьких воєн, проти вчення про “долю” і поклоніння перед старовиною.

Головними умовами поширення добродійства серед народу, відповідно до поглядів моїстів, є три фактори: 1) правитель, усі його радники та представники згори до низу мають бути прикладом добродійства; 2) добрі вчинки у Піднебесній отримують своєчасне заохочення, а злі вчинки мають бути обов’язково покараними; 3) низам потрібно робити так, як поводить себе начальство й дотримуватися єдності з ним.

Відповідно до старовинної китайської книги “Хуай Нань-цзи”, Мо-цзи був “незадоволений вченням Конфуція, оскільки конфуціанці спробували дотримуватися трьохрічного трауру і пишних поховань, що призводило до зубожіння землеробів, знищення створеного їх руками та руками ремісників багатства та робило їх жебраками” [9, 41].

Одним із найсильніших аспектів вчення Мо-цзи є його виступ проти віри у долю, яка визначена наперед “фатумом”, – важливого елементу конфуціанського вчення. Сам Конфуцій стверджував: “Хто не визнає долі, той не може вважатись благородним мужем”. Так само вважали й учні та послідовники Конфуція, зокрема, Мен-цзи. Втім, Мо Ді мав іншу точку зору. Він говорив про те, що поважати судьбу не має сенсу. Якщо зневажувати долею, то й біди не буде. Віра у нездоланність долі примушує людей кидати свої справи, позбавляє їх духовних сил. Руйнівниками у Піднебесній є ті, хто стверджує віру в долю. Тим самим вони приносять горе простим людям.

Важливим ідейним напрямом моїзму була критика конфуціанського традиціоналізму. Під традиціоналізмом в даному разі мається на увазі сліпе поклоніння перед старовиною, намагання все нове прикрасити одягом із старих часів. Наприклад, “вчитель Мо Ді сказав: “Хто повторює старе й узнає нове, той може бути керівником для інших”.

Моїсти надавали виключно велике значення у суспільному житті етиці й моралі. Вони морально засуджували сучасний для них соціальний устрій суспільства та за допомогою нової моралі, яка була б заснованою “на вселенській любові та взаємному зиску”, мали надію перебудувати суспільство. І хоча ці побажання і намагання мали надто ідеалістичний, утопічний характер, їх ідеї певною мірою випередили аналогічні концепції, що були висунуті Кампанелю, Мором, Сен-Симоном, Фур’є, Оуеном та іншими “утопістами” багато століть потому.

Мо-цзи виступав проти загарбницьких воєн. Виходячи з тези про те, що муж, який справді любить людей, не вдіє нічого, що могло б “нанести шкоди майну народу, відняти у народу його їжу та одяг” [9, 96]. Мо-цзи засуджував постійні зіткнення між собою давньокитайських царств. У цьому антивоєнному, “пацифістському” контексті ідеї Мо-цзи перекликаються з думками Лао-цзи, який, як вважається, є засновником філософського вчення даосизму. Як написано в основоположному трактаті даосизму – книзі “Дао Де цзин”, “там де побували війська, там ростуть тернина та колючки. Після великих воєн постають голодні роки” [14].

“Всебічна любов та взаємна вигода” є найвищим моральним принципом етики моїстів. Вони вважали, що “всебічна любов та взаємна вигода” є панацеєю від усіх злиднів,

першим із котрих, на думку моїстів, була так звана конфуціанська любов до людей – основний принцип етичного вчення Конфуція. Існування конфуціанської любові відповідно до рангів та ступеня спорідненості є причиною ворожнечі у суспільстві, акцентував Мо-цзи. Його (Мо Ді) “всебічна любов”, на думку адептів вчення моїстів, була вигідна всім без виключення людям, незалежно від їх рангів і місця у суспільній ієрархії [9, 133].

На протигагу патріархально-елітарним положенням вчення Конфуція, Мо-цзи висунув принцип “вшанування мудрості”, який був об’єктивно спрямований на підрич привілеїв родової аристократії, посилення політичного впливу нижчих верств трудового населення.

Наприкінці відзначимо, що школа моїстів багато століть конкурувала з представниками інших філософських шкіл і течій, насамперед – конфуціанців. Поступово безпосередньо вона зійшла нанівець, розчинившись у різноманітній та багатогранній китайській філософській думці. Втім, важливі ідеї Мо-цзи та його послідовників пережили свою епоху, вони актуальні дотепер і навіть були запозичені їхніми колишніми ідейними ворогами – конфуціанцями. Значною мірою ці ідеї випередили свій час і є невід’ємним елементом світового соціально-філософського надбання загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Стивенсон Д.* Восточная философия. – М., 2005.
2. *Стивенсон Д.* Философия. – М., 2006.
3. Конфуцианство, даосизм от А до Я. – М., 2007.
4. *Семенов Н.С.* Философские традиции Востока. – Мн., 2004.
5. Всемирная энциклопедия: Философия. – М., Мн., 2001.
6. Антология мировой философии: В 4-х тт. – М., 1969.
7. Мыслители древнего и средневекового Китая. – М., Харьков, 2005.
8. *Титаренко М.Л.* Социально-политические идеи Мо-цзы и школы “Мо-цзя” раннего периода // Философские науки. – 1966. – № 6.
9. *Титаренко М.Л.* Древнекитайский философ Мо Ди, его школа и учение. – М., 1985.
10. *Петров А.А.* Ван Чун – древнекитайский материалист и просветитель. – М., 1969.
11. *Ян Хиншун.* Материалистическая мысль в Древнем Китае. – М., 1984.
12. Восточная философия. – Мн., 2006.
13. *Ясперс К.* Истоки истории и ее цель // *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М., 1994.
14. Дао Дэцзин. – М., 2003.